

32. Шавельский Георгий Иванович [Электронный ресурс]. – Режим доступа до ст. : <http://ru.wikipedia.org/wiki/Шавельский>.
33. Крячко Н., прот. Архив Юго-Восточного русского церковного Собора 1919 г. как источник по истории Русской Православной Церкви периода Гражданской войны / прот. Николай Крячко // Церковные ведомости. – 2012. – № 1-2. – С. 192-212.
34. Луков Е.В. Осведомительный аппарат белой Сибири : структура, функции, деятельность (июнь 1918 – январь 1920 гг.) / Е.В. Луков, Д.Н. Шевелев. – Томск : Изд-во Томского ун-та, 2007. – 182 с.
35. Собрание узаконений и распоряжений правительства, издаваемое Особым совещанием при главнокомандующем вооруженными силами на Юге России. Отдел первый. – 1919. – 20 июня. – № 9. – Ст. 53.
36. День покаяния // Время (Симферополь). – 1920. – 12 августа.
37. Кандидов Б. Як церква змагалася із Жовтневою революцією // Безвірник. – 1927. – № 10. – С. 5–24.
38. Державний архів Запорізької області. – Ф. Р-2030. – Оп. 1. – Спр. 37.
39. Путем Апостола Андрея. Очерки истории Православия в Запорожском крае. К 20-летию Запорожской и Мелитопольской епархии / [Лыман И.И., Грибовский В.В., Стойчев В.М. и др.] ; под ред. Высокопреосв. Луки, архиеп. Запорожского и Мелитопольского. – Запорожье : [б. в.], 2012. – 524 с.

**Игнатуша А. Н. Православная церковь и российская агрессия в Украине (1919–1920 гг.):
Ч. 1. Идейные ориентиры и характер деятельности**

Показаны церковные формы российской агрессии в Украине на протяжении 1919–1920 гг. Они были частью идеологии и практики белого движения. Раскрыты характер и особенности политического курса генералов А.И. Деникина и П.Н. Врангеля в отношении к православной церкви в Украине. Доказывается, что это был курс на реставрацию единой и неделимой российской державы и целостности Российской православной церкви. Раскрывается роль руководства украинских епархий в формировании Временного высшего церковного управления на юго-востоке России. Охарактеризовано отношение этого управления к церковной власти в Украине.

Ключевые слова: российская агрессия, белогвардейское движение, Украина, православная церковь, государственность, национальная идея.

Ignatusha O. M. Orthodox Church and the Russian aggression in Ukraine (1919–1920). Part 1. Ideological orientation and nature of the activity

The ecclesiastical forms of Russian aggression in Ukraine during 1919–1920 were shown. They were as a part of the ideology and practice of White movement. The nature and features of A.I. Denikin's and P.N. Wrangel's generals policy concerning the Orthodox Church in Ukraine were revealed. The course for the restoration of common and indivisible integrity of the Russian state and the Russian Orthodox Church was proved. The role of the Ukrainian dioceses leaders in shaping of Temporary ecclesiastical government in southeastern Russia was exposed. The attitude of this control to the ecclesiastical authority in Ukraine was characterized.

Keywords: Russian aggression, White Guard movement, Ukraine, the Orthodox Church, the Sovereign, the national idea.

УДК 94(477)

М. П. Жолоб

ВЗАЄМИНИ РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ З НАЦІОНАЛЬНИМИ МЕНШИНАМИ УКРАЇНИ В РЕЛІГІЙНІЙ СФЕРІ (20–і РОКИ ХХ ст.)

Розглянуто більшовицькі методи атеїстичної роботи серед національних меншин України впродовж 20-х років ХХ ст. Водночас зосереджується увага на результатах антирелігійної пропаганди в нацменсередовищі. Перераховуються причини від яких залежав її низький вплив. В контексті лібералізації суспільно-політичного життя за доби НЕПу аналізуються взаємовідносини влади з релігійними громадами національних меншин України в сфері користування культовими спорудами протягом першого десятиліття перебування більшовиків при владі.

Ключові слова: антирелігійна пропаганда, релігійна політика, релігійна громада, національна меншина, католики, іудеї, протестанти.

Втілення в життя пропагованих більшовицькою партією світоглядних принципів, не могло відбутися без використання засобів примусу. Розуміючи це, прихильники комуністичної ідеї лєнінського штибу, одразу з приходом до влади розпочали застосування найрізноманітніших засобів боротьби з релігією та релігійними організаціями. Лише значний спротив населення діям радянської влади у цьому напрямку вплинув на рішення більшовиків дещо сповільнити темпи атеїстичного наступу.

Ставиться мета, беручи до уваги антирелігійну спрямованість більшовицької політики, з'ясувати взаємовідносини радянської влади з релігійними громадами нацменшин України впродовж 20-х років ХХ ст.

Різні аспекти взаємовідносин влади з національними меншинами України в релігійній сфері періоду 20-х років ХХ ст. знайшли відображення в дослідженнях Н. С. Рубльової, В. С. Орлянського, О. А. Ліценбергер, Б. В. Чирко та ін.

Трансформація громадського життя, до якої після здобуття влади вдалися більшовики, мала супроводжуватися культурною революцією. Її розгортання передбачало формування особистості нового типу. Найважливіший аспект культурної революції полягав в остаточній заміні релігійного світогляду,

притаманного більшості населення тогочасної України, науково-матеріалістичним, а отже атеїстичним [1, с.55].

Тому РКП(б) не задовольнила лише ухвалена політика декларованого відокремлення церкви від держави та школи від держави. На VIII з'їзді більшовиків у 1919 р. до програми партії було додано ще один важливий пункт в якому зазначалося, що справжній комуніст повинен відстоювати непримиренну позицію відносно будь-яких проявів релігії. Комуністична партія прагнула організувати найширшу антирелігійну пропаганду. Керувати пропагандистською роботою було доручено агітаційно-пропагандистським відділам, організованим при партійних комітетах всіх рівнів. 31 жовтня 1920 р. був створений Агітпроп ЦК КП(б)У, його завідуючим став М. М. Попов [2, с.129-130].

З самого початку антирелігійна більшовицька пропаганда була розрахована на створення негативного образу "священнослужителя – дармоїда і контрреволюціонера". Однак ці агресивні методи боротьби досить часто спричиняли не відвернення населення від віри і церкви, а зворотну реакцію співчуття і підтримки зневажаного владою духовенства та відповідно – антибільшовицькі настрої [3, с.229]. Як зауважував у зв'язку із цим академік С.О.Єфремов: "Напевне можна сказати, що антирелігійна пропаганда в тих формах, в яких провадиться, досягає протилежних наслідків, викликаючи скрізь насамперед обурення проти некультурності пропагаторів" [4, с.53].

На 1921 р. стало зрозумілим, що насадити соціалізм силовими методами більшовикам не вдалося. Не дала результатів й антирелігійна атака – багатонаціональне населення країни продовжувало відчувати потребу в релігійній вірі. Чимало комуністів стало розуміти, що необхідно змінити тактику боротьби з церковними інституціями та релігійним світоглядом, покінчити з використанням "воєнних методів та прийомів". Так, у квітні 1921 р. на зборах в російському місті Ямбург присутні комуністи прийняли резолюцію з приводу антирелігійної боротьби. В резолюції говорилося: "Боротьба з релігійними віруваннями потребує виключно обережного підходу до психіки та настроїв народних мас, тоді як, часом, грубі наступальні прийоми окремих, недостатньо підготованих членів нашої партії лише шкодять справі, викликають в масах відчуття релігійної образи". Основна думка документу співпадала з поглядами більшовиків України [5, с.27].

У проведенні антирелігійної політики комуністи відчували потребу врахувати зв'язок між релігійною та національною приналежностями. Тому на одному з пленумів ЦК РКП(б) в 1921 р. було вирішено не лише позбутися вузького спрямування антирелігійної агітації, що мала на меті дискредитацію певного культу, але й уникати всього, що надавало б привід представникам будь-якої національності думати, що партія переслідує людей за їх віру. Підкреслювалося, що РКП(б) веде боротьбу не з окремими релігійними групами, а з релігійним світоглядом як таким [6, с.56].

На XII з'їзді РКП(б), що відбувся весною 1923 р. в Москві влада визнавала відсталість агітаційно-пропагандистської роботи серед національностей, для яких російська мова була не рідною. Крім недостачі коштів, великим гальмом в роботі була відсутність належно підготованих працівників, не досить уважне ставлення до роботи серед національних меншин з боку деяких парторганізацій. До того ж засвоєнню атеїстичної ідеології, на думку більшовиків, заважала слабка класова диференціація етноспільнот, та незначна кількість серед них індустріального пролетаріату [7, с.118].

1923 р. після остаточного налагодження економічних відносин в Україні войовничість більшовиків-атеїстів в порівнянні з 1921 р. ще більше послабилася. В резолюції XIII з'їзду РКП(б), що відбувся в травні 1924 р. черговий раз повторювалося теза про необхідність ліквідації будь-яких спроб боротьби з релігією адміністративними методами. На думку працівників агітаційно-пропагандистського відділу гуртки безбожників, необхідно було замінити природознавчими, які б діяли при сільбудах. В стінгазетах, що створювалися за намовою цього ж відділу пропонувалося виділити місце для матеріалів пов'язаних з боротьбою проти "релігійних забобонів". Поряд з цими замітками також мало знайти місце для вміщення інформації, що стосувалася випадків зловживань, скоєних духовенством, таких як грабунки, сварки в церкві, пияцтво, великі церковні побори тощо [8, арк.174]. Таким чином священників, які проявляли стійкість і не піддавалися на провокації, намагалися дискредитувати в очах пастви, виставляючи на показ матеріали компрометуючого змісту. Адже, партійним комітетам приписувалося "викривати, розвінчувати і таврувати" польських та єврейських клерикалів, "боротися за повне припинення їх впливу на маси" [9, с.5].

Повертаючись до початку 20-х років слід сказати, що в цей час головне вістря більшовицької антирелігійної пропаганди було спрямоване не лише на православних віруючих, але й єврейське населення. В квітні 1922 р. у м. Прилуках відбувся показовий "суд над хедером", який тривав 4 дні. Процес викликав неабияку цікавість у всіх прошарків населення. Щоб відвідати дійство необхідно було витратити певні кошти. Якщо факт купівлі додаткових 200 квитків учнями трудової школи можна трактувати як примусовий захід, то розбір квитків перекупщиками з метою їх повторної реалізації на суму в 150 тис. карб. говорить про невідомий інтерес публіки. Тоді ж відбувся подібний суд в м. Пирятині, що як і у попередньому випадку проводився зрозумілою для євреїв мовою [10, арк.23].

У вересні 1922 р. працівники єврейської секції Одеського губкому КП(б)У організували в місті кілька заходів антирелігійної спрямованості. У зв'язку з іудейськими святами в клубі імені Рози Люксембург, на взуттєвій фабриці та серед транспортних робітників Одеси були прочитані доповіді антирелігійного змісту. На свято Судного дня місцева влада влаштувала "суд над Судним днем", який відвідало 800 робітників. Тоді ж у місті відбулася й антирелігійна демонстрація. В пропагандистській ході прийняло участь кілька тисяч єврейських робітників а також сотні дітей з профшкіл та інтернатів [11, арк.95-96].

Ще напередодні революції серед єврейського населення неозброєним оком можна було помітити низький рівень релігійності. Саме тому, незважаючи на певний примус до участі в подібних заходах, все ж знаходилося широке коло охочих відвідати їх добровільно.

Антирелігійна пропаганда серед національних меншин мала виявляти антирадянську політичну спрямованість церковних організацій та перешкоджати їх єдності. Причому зміст та методи атеїстичної діяльності мали бути чітко продумані, оскільки етнічне населення сприймало спроби зазіхання на авторитет релігії, в якості національної образи [12, арк.166]. Так, на відміну від єврейських робітників, які у більшості випадків вже були позбавлені релігійного світогляду, проведення антирелігійної пропаганди серед поляків, що проживали в Україні, особливо на прикордонних з Польщею територіях, відзначалося поміркованим характером. Щоб налагодити належний рівень проведення антирелігійної пропаганди серед національних меншин радянська влада розуміла необхідність вивчення релігійного руху, залучення до роботи вчителів та природознавців, а також потребу в належній підготовці агітаторів. Неабияке враження, на думку організаторів антирелігійних заходів, справляли ті лектори, які були колишніми священиками. В 1927 р. проскурівський католицький ксьондз Перкович, який тільки-но зрікся духовного сану роз'їжджав західними округами УСРР з метою антирелігійної пропаганди серед польського населення [13, арк.5]. Лише у 1927 р. за його участі відбулося 57 таких виступів у 52-х населених пунктах, в 1928 р. розстрига виступав перед публікою понад 60 разів [14, с.108].

Із серйозними труднощами зіткнулася радянська влада при проведенні атеїстичної роботи серед польського населення на півдні України. Спроба створити антирелігійні гуртки при польському клубі в Миколаєві провалилася. З жовтня 1925 р. по 1 липня 1926 р. тут було прочитано польською мовою дві доповіді про походження релігії та три лекції присвячені виникненню життя на землі професором Сапожниковим, їх відвідали лише кілька десятків поляків. Не мала результативності войовнича атеїстична пропаганда більшовиків і в польських селах. Нерідко вона викликала зворотну реакцію. Так, у с. Іваницьке через його віддаленість від костюлу протягом майже трьох років не було відмічено будь-яких спроб щодо хрещення польських дітей. І лише після відвідин села завідуючим польського бюро Ржепінським і проведених ним антирелігійних лекцій і бесід, розлучені батьки, тільки-но в селі з'явився німець-ксьондз негайно охрестили дітей [15, с.295].

Протягом 1924 р. найкращі показники антирелігійної роботи серед населення Донбасу були отримані в Маріупільській окрузі. Але це не стосувалося німців округи, її результати щодо населення колоній не були втішними. Лише в одному з німецьких поселень регіону проведення лекції на тему "Чи існував Христос?", виявилось успішним. Серед головних причин невдачі кампанії виділялися: замкнутий спосіб життя німецької громади, значний авторитет пастирів, високий рівень заможності, а також незнання агітаторами німецької мови [16, арк.13].

Через очевидну безрезультативність антирелігійної пропаганди внаслідок відсутності належно підготованих агітаторів-німців, на одному з пленумів центрального бюро німсекції при ЦК КП(б)У в 1925 р. було вирішено відмовитися від безпосередньої атеїстичної роботи в колоніях. Крім того, в резолюції вказувалося: "Відкрита антирелігійна пропаганда лише скріплює релігійний фанатизм серед колоністів" [17, арк.189].

Отож, не дивлячись на стратегічні кроки, які намагалися здійснити більшовики у напрямку антирелігійної пропаганди, її вплив на польське та німецьке населення виявився мінімальним.

Влада звинувачувала духовенство "усіх мастей та національностей" в тому, що воно, використовуючи такі "ударні кампанії" як Паска та Різдво, підпорядковує релігійному впливу населення. Через це в дні релігійних свят більшовики пропонували місцевим органам влади проводити антирелігійні заходи [18, с.64].

Тож комуністи продовжили відпрацьовану практику влаштування альтернативних релігійним святам дійств. Так, 1925 р. на одне з іудейських свят в місцях концентрації єврейського населення Луганської округи були розклені антирелігійні листівки. А в м. Луганську спеціально до свята Судного дня була виголошена антирелігійна доповідь, яку зібралося послухати 300 чол.

В 1929 р. у відповідності з планами єврейських секцій окружкомів України була організована грандіозна антипасхальна кампанія. Заходи Запорізького окружного КП(б)У з цього приводу виявилися найрізноманітнішими. Педрада єврейської трудової школи спеціально розглянула на своєму засіданні питання "Про проведення антипасхальної кампанії". В день єврейської Паски було показано вистави антирелігійної спрямованості. В кінці кампанії відбулася демонстрація із закличками та плакатами, а потім в залі індустріального технікуму із антирелігійними доповідями виступали єврейські письменники, які приїхали спеціально для цього із Харкова [19, с.74].

Протягом 1929 р. неодноразово відбувалися масові антиіудейські демонстрації та карнавали. У Сталіно в подібних заходах взяло участь до 9 тис. чол. В Києві пройшла демонстрація на якій знаходилося 10 тис. школярів. Учасники мітингів, що охопили Зінов'ївськ, Артемівськ, Кременчук, Одесу, Миколаїв вимагали закриття "гнізд релігійного дурману" – синагог. В Кам'янець-Подільську кілька артільей з єврейським складом робітників "уклали умову" про працю під час свят в порядку соціалістичного змагання. За версією більшовиків, клерикали, почувавши своє безсилля, намагалися оббрехати учасників потужної антирелігійної кампанії. В Крюкові рабини втішали віруючих тим, що "скоро прийдуть китайці, а за ними західноєвропейські держави, і вони наведуть порядок" [20, с.59].

Відсутність широкої підтримки антирелігійних більшовицьких гасел серед населення послугувало причиною заснування осередків непартійних і недержавних організацій, на які можна б було опертись в ході реалізації політичних заходів. У квітні 1925 р. в Москві було проголошено створення "добровільної громадської організації" Спілки безвірників (СБ). аналогічну структуру більшовики змушені були створювати й в Україні. У листопаді 1926 р. ЦК КП(б)У в листі до окружних партійних комітетів уже радив послити

атеїстичну пропаганду через створення мережі осередків Спілки безвірників. В кінці 1926 р. ініціативна група на чолі з Д. Л. Ігнатюком утворила Тимчасову Всеукраїнську раду Спілки безвірників [21, с.205].

У 1928 р. вже Всеукраїнська рада Спілок безвірників приймає "Положення про національні секції при Радах спілок безвірників", основною метою яких стало "розгортання та поглиблення антирелігійної роботи серед нацменшостей". Головні завдання цих секцій було сформульовано наступним чином: "Національні секції рад СБ керують антирелігійною пропагандою серед населення національних меншостей, підготовлюють кадри пропагандистів - антирелігійників з робітників та селян кожної національності, притягують до безпосереднього проведення антирелігійної пропаганди культспівробітників – радянську передову інтелігенцію, вчителів, учнів та інші культури" [22, с.15].

1929 р. було створено польську національну секцію Спілки безвірників, а 20 листопада в Мархлевську відбулася її перша установча конференція [23, с.313]. 1 січня 1928 р. на території України серед німецького населення діяло лише одне антирелігійне об'єднання "Роза Люксембург". А вже на середину 1929 р. тільки в прикордонних регіонах Волині функціонувало 10 осередків Спілки безвірників, які формувало 220 осіб, 80% з яких були німцями-колоністами [24, с.83]. Однак в німецьких національних районах УСРР секції атеїстів-безбожників були створені лише на початку 30-х років [25, с.218].

Діяльність Спілки безвірників мала певні результати. Протягом 1928 р. організація сприяла виходу німецького антирелігійного журналу "Нейлянд" та розповсюдженню брошур атеїстичного змісту єврейською і польською мовами. Залучаючи до участі в заходах антирелігійної спрямованості письменників, члени спілки підтримували й кампанію з дискредитації іудаїзму [26, с.115].

Як протидія активності віруючих, антирелігійний рух, керований партією та урядом, мав на меті нейтралізацію впливу національно-релігійних осередків. При цьому керівництво намагалося врахувати особливості релігійних рухів і протиставити їм свою позицію. Антирелігійна боротьба зазнавала політичних коливань, що відобразилося на її темпах та формах. Проте в кінцевому результаті уніфікаційні заходи влади, пройшовши етап врахування національних особливостей, повернулися в русло централізму та жорсткого обмеження [27, с.811].

Із впровадженням в Україні на початку 20-х років "нової економічної політики", яка лібералізувала не лише економічну сферу, але й дала поштовх аналогічним процесам в суспільно-політичному житті країни, відбулося поступове пом'якшення відносин держави з релігійними структурами. На користь висновків, що настала пора деякого послаблення тиску влади на церкву, може свідчити зменшення кількості випадків зачинення або "перепрофілювання" храмів на світські установи. До того ж передача націоналізованих храмів у користування релігійних громад виявилася прибутковою справою, перетворившись у надійне джерело поповнення бюджету завдяки збору податків, страхових та інших платежів.

Циркулярним листом від 14 серпня 1924 р. за № 131 НКВС було внесено поправку в статтю 27 інструкції НКЮ від 10 листопада 1920 р. "Про порядок зачинення культових споруд" [28, арк.16]. Відтепер президії губернських виконкомів позбавлялися можливості самостійно вирішувати питання, щодо закриття молитовних будівель, релігійні громади припиняли діяльність в культовій споруді лише з санкції ВУЦВК [29, с.15]. Більше того, влада намагалася врахувати та ослабити можливе незадоволення етнічного населення України релігійною політикою радянської влади. Влітку 1924 р. НКВС повідомляв Волинський губадмінвідділ: "Використання молитовних будівель, хоча б і каплиць для інших нерелігійних цілей, особливо в смугі проживання пригніченого населення Польської Волині без згоди місцевого селянства є не бажаним. Тому питання, щодо розміщення прикордонної застави в будівлі каплиці необхідно переглянути" [30, арк.71].

Інколи працівники адмінвідділу НКВС прохали губернські виконкоми надсилати їм додаткові матеріали, які стосувалися раніше зачинених культових споруд. 6 грудня 1924 р. до Волинського губвиконкому від НКВС надійшов лист у якому пропонувалося надати додаткові дані з приводу нефункціонуючої кірхи в німецькій колонії Рогівці, яка на той час перебувала у вказаному стані вже півтора року. Адміністративний відділ турбувала незначна кількість присутніх (64 чол.), які прийшли на зібрання для ухвалення рішення щодо закриття церкви. Адмінвідділ прохав повідомити про ставлення інших жителів щодо проведених дій [31, арк.296].

Ще одним виявом поміркованого ставлення влади, щодо питань пов'язаних з релігією та церквою стало зменшення обсягу коштів, які необхідно було витратити віруючим для створення громади. При реєстрації релігійної общини завіренню підлягали лише 50 залишених на аркуші заяви підписів її фундаторів, за кожний з яких стягувався нотаріальний та місцевий збір у розмірі 50 коп. Згідно з постановою ВУЦВК від 7 жовтня 1925 р. підписи на заявах звільнялися від оплати нотаріальним збором, за умови, що документи оформлювалися у присутності секретаря МЕКОСО. [32, арк.240]. Насправді вказана зміна мала подвійну мету. Зменшивши фінансові витрати, влада намагалася схилити до реєстрації навіть найбільшні громади віруючих, що покращило б здійснення обліку релігійної активності населення.

На фоні постійних змін та доповнень у радянському законодавстві в сфері релігії та церкви, між органами влади та віруючими продовжували виникати непорозуміння. Але відтепер у все більшій кількості випадків подібні суперечки вирішувалися на користь релігійних громад. В другій половині 20-х років НКВС, реагуючи на скаргу католицької громади Вчорайшківського району, щодо ревізії в неї місцевим РВК 32 т вапна та деревини, схилив Бердичівський окрадмінвідділ прийняти рішення, щодо повернення віруючим матеріалу або відшкодування його вартості [33, арк.3]. В м. Городня, після того як іудеї, позбавлені будівель для ритуального омовіння, продемонстрували представникам влади узаконення, яке гарантувало безперешкодне здійснення релігійних обрядів, міква знову повернули в користування віруючим євреям [34, арк.40]. У 1927 р. НКВС дозволив залишити польській римо-католицькій релігійній громаді с. Баранівка

Волинської округи будинок біля костюлу, в якому місцева влада намагалася влаштувати стоматологічну амбулаторію. НКВС мотивував своє рішення тим, що діяльність лікувального закладу в межах церковної огорожі перешкоджатиме влаштуванню повноцінних молитовних зібрань [35, арк.9].

Відчувши певне пом'якшення більшовицького режиму релігійні громади розпочали з більшим ентузіазмом вимагати повернення культових споруд, які були в них відібрані у перші роки існування радянської влади. В проханнях до влади віруючі наголошували на своєму майновому стані. Вони зазначали, що належать до бідного прошарку населення та за походження є людьми ручної праці, робітниками або ремісниками. Представники єврейського населення м. Ізяслава, прохаючи владу про надання дозволу відновити пошкоджену від пожежі в серпні 1925 р. синагогу, вказували на доцільність проведення необхідного ремонту з огляду на культурну та історичну цінність споруди, якій на той час виповнилося 800 років. Взимку 1925 р. в м. Березові на Шепетівщині місцевий вчитель очолив віруючих, які вимагали перенесення польської школи поближе до костюлу, щоб діти отримали змогу частіше його відвідувати [36, с.4].

Проповідник незареєстрованої релігійної громади німців-баптистів, що знаходилася в с. Сорочинцях Коростенської округи, Гартман вимагав повернення віруючим переустаткованого під школу молитовного будинку. Працівники керівних державних установ намагалися делікатно пояснювати віруючим про неможливість задоволення подібних до цього клопотань. Тому влада вказала на безпідставність даного прохання, звернувши увагу на те, що під час війни місцеві німці емігрували, залишивши культову споруду напризволяще. Будинок знаходився в занедбаному стані 4 роки. Після цього українська частина жителів села, витративши чимало коштів, переобладнала будинок під школу [37, арк.17]. Від Маріупольського ОВК схожу відповідь отримали уповноважені єврейської релігійної громади міста, які клопоталися про повернення в їх розпорядження будинку колишньої синагоги. Віруючим пояснювалося, що будівля використовується в якості спортивного залу, на обладнання якого було витрачено 2105,4 карб. [38, арк.21].

Схожа ситуація трапилася з іудеями м. Словечно на Поліссі, які після втрати 1924 р. синагоги через два роки забажали її повернути. Однак, культова будівля на той час вже була переобладнана в навчальний пункт для допризовників. Не бажаючи поширення невдоволених настроїв серед частини єврейського населення міста, НКВС вдався до детального розбору справи. Для підтвердження того, що будівля колишньої синагоги дійсно не підлягає поверненню релігійній громаді, спеціальна комісія провела її технічне обстеження. Як констатували в звіті члени комісії, будинок знаходився у відремонтованому стані, причому в одній з кімнат розташовувалися два замуrowаних в стіну котли для готування обідів призовникам. Ще в одній кімнаті була влаштована їдальня, а третя використовувалася в якості складу [39, арк.4]. В даному випадку, віруючим нічого не залишалось робити як примиритися із фактом неможливості відновлення діяльності синагоги. Слід зауважити, що євреї звикли до утисків, які відбивалися на їх релігійному житті не лише з боку влади, але й простого населення. Так влітку 1925 р. в містечку Миколаєві Проскурівської округи хулігани не тільки пограбували багато єврейських сімей, але й спалили синагоги, які там знаходилися [40, арк.45].

З початку 20-х років меноніти виявили активність в боротьбі за визнання власних релігійних прав. Їх делегації постійно вимагали задоволення своїх вимог в центральних установах влади як у Харкові, так і в Москві. 24 травня 1924 р. Комісія з релігійних справ менонітів СРСР звернулася із спеціальним меморандумом до ЦВК СРСР в якому виклала основні свої вимоги, що вже подавалися уповноваженими менонітських релігійних громад України до ВУЦВК 20 жовтня 1923 р [41, арк.80]. У листі, надісланому на ім'я голови ЦВК СРСР М. Калініна, делегати Всесоюзного з'їзду представників євангельсько-менонітських громад СРСР писали: "З'їзд вважає своїм обов'язком підкреслити перед Вами незмінно лояльне ставлення менонітів до Влади Робітничого та Селянського уряду. Меноніти-хлібороби [...] виконують свій обов'язок перед Урядом, тому що виконання розпоряджень Влади, що не суперечить духу Св. Писання є неухильний обов'язок кожного члена громади" [42, с.32]. Меноніти клопотали про видання релігійної літератури та періодики, про звільнення від виконання військової повинності. Крім того меноніти прохали надати їм право на вільне проведення релігійних зібрань в молитовних та приватних приміщеннях, як для дорослих так і для дітей, влаштування різноманітних заходів релігійного характеру серед молоді, видачі дозволу на викладання Закону Божого та основ християнського віровчення в навчальних закладах [43, с.48]. З проханням надати допомогу в отриманні дозволу навчати дітей християнського віровчення в школі, меноніти Артемівської округи зверталися навіть до німецького консула в Харкові. І влада змушена була піти на поступки. Так, 24 вересня 1925 р. ЦБ німсекцій при ЦК КП(б)У видало постанову про необхідність прийняття заходів для того, щоб меноніти могли практично використовувати всі переваги, передбачені радянським законодавством [44, с.336].

Таким чином, протягом даного періоду взаємовідносини влади з національними релігійними громадами покращилися. Радянські органи влади намагалися більш лояльно ставитися до запитів віруючих. Як наслідок, члени громад відчували можливість безперешкодно відстоювати власні права.

Та все ж більшовики продовжували бути відданим принципам боротьби з релігією. Хоча й зрідка та все ж відбувалися показові закриття культових споруд. Саме так в 1925 р. було зачинено хоральну синагогу м. Одеси. Міська газета "Вечерние известия" повідомляла: "В Бродській синагозі бідних не було видно. Там збиралася купка єврейських багатіїв, щоб під виглядом молитви вирішувати свої темні справи" [45, с.3].

Відносна лібералізація в період НЕПу не лише в економічних відносинах, а й інших сферах суспільного життя та політика коренізації, яка мала на меті вирішити національне питання, впродовж більшої частини 20-х років запобігали владі зловживати приписами радянського права щодо релігії та церкви. Це давало змогу релігійним об'єднанням нацменшин України відносно вільно задовольняти культові потреби. В

окремих випадках у місцях, де була мала кількість прихильників відповідного релігійного напрямку, або там, де існував брак консолідації між віруючими, влада все ж не втрачала нагоди позбавити культурної споруди ту чи іншу релігійну громаду. Паралельно протягом всього досліджуваного періоду серед національних меншин України велася антирелігійна пропаганда, що враховувала особливості їх релігійного життя як в місті так і на селі. Попри значне послаблення тиску на релігійні організації з боку радянської влади у 20-х роках ХХ ст. в Україні, її представники не змінили своє переконання знищити релігійний світогляд, використовуючи для цього більш витончені методи боротьби.

Джерела та література

1. Мануйлова Д. Е. Церковь как социальный институт / Д. Е. Мануйлова. – М.: "Знание", 1978. – 64 с.
2. Фесенко А. М. Організаційне оформлення радянських органів антирелігійної пропаганди в Донбасі / А. М. Фесенко // Наука. Релігія. Суспільство. – 2010. - № 3. – С. 129-134.
3. Рубльова Н. С. Невідома ділянка "антирелігійного фронту": боротьба владних структур УСРР проти Римо-католицької церкви, 1920-і роки / Наталя Степанівна Рубльова // З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ. – 1998. – № 1/2. – С. 228-240.
4. Єфремов С. О. Щоденники, 1923-1929 / С. О. Єфремов. – К., 1997.
5. Алексеев В. А. "Штурм небес" отменяется?: Критические очерки по истории борьбы с религией в СССР / В. А. Алексеев. – М.: Издательский центр "Россия молодая", 1992. – 304 с.
6. О религии и церкви. Сборник высказываний классиков марксизма-ленинизма, документов КПСС и Советского государства. – М., Политиздат, 1977. – 144 с.
7. Про релігію і атеїзм. (Збірник документів і матеріалів). – К., 1973. – 260 с.
8. Центральний державний архів громадських об'єднань України (далі – ЦДАГО України), ф. 1, оп. 20, спр. 1839, 184 арк.
9. Єленський В. Є. Державно-церковні взаємини на Україні (1917 – 1990) / В. Є. Єленський. – К.: Либідь, 1991. – 72 с.
10. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1536, 91 арк.
11. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1534, 105 арк.
12. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2006, 204 арк.
13. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2494, 27 арк.
14. Ковалець Н. С. Євген Перкович: силует римо-католицького священика на тлі державного атеїзму / Наталя Степанівна Ковалець (Рубльова) // Український історичний журнал. – 1996. – № 6. – С. 101-114.
15. Котляр Ю. Польське населення півдня України в добу нової економічної політики / Юрій Котляр // Поляки на півдні України: історія та сьогодення. У 2 т. – Т.1. – Жешов; Київ; Миколаїв: Вид-во МДГУ ім. П. Могили, 2008. – С. 290 – 298.
16. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 1845, 49 арк.
17. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2019, 267 арк.
18. Безвірник. - 1928. - № 2.
19. Орлянский В. С. Материалы к истории еврейской общины Александровска (Запорожье). Вып. 3. 1921 г. – июнь 1941 г. / В. С. Орлянский. – Запорожье: "ЭТТА-ПРЕСС", 1999.
20. Безвірник. - 1929. - № 23-24.
21. Ігнатуша О. М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: ґенеза і характер (XIX ст. – 30-ті рр. ХХ ст.) / О. М. Ігнатуша. – Запоріжжя: Поліграф, 2004. – 440 с.
22. Безвірник. – 1928. - № 11.
23. Iwanow M. Polacy w związku radzieckim w latach 1921-1939 / M. Iwanow. – Wrocław, Wydawnictwo uniwersytetu Wrocławskiego, 1990. – 426 s.
24. Деннингхаус В. Борьба за немецкую молодежь: ЦБ немсекций при ЦК ВЛКСМ и религиозные формирования в СССР (1922-1930 гг.) / В. Деннингхаус // Ключевые проблемы истории российских немцев. Материалы X международной конференции Международной ассоциации исследователей истории и культуры российских немцев. – М.: ЗАО "МСНК-пресс", 2004. – С. 74-85.
25. Лиценбергер О. А. Римско-католическа Церковь в России: история и правовое положение / О. А. Лиценбергер. – Саратов: Поволжская Академия государственной службы, 2001. – 384 с.
26. Безвірник. – 1929. – № 11-12.
27. Ігнатуша О. Особливості антицерковної боротьби на Півдні України у 20-30-х рр. ХХ ст. / Олександр Ігнатуша // Історія релігій в Україні. Праці X-ї міжнародної наукової конференції. (Львів, 16-19 травня 2000 року). – Книга I. – Л.: "Логос", 2000. – 436 с.
28. Центральний державний архів вищих органів влади та управління України (ЦДАВО України), ф. 5, оп. 2, спр. 195, 54 арк.
29. Фадеев П. О необходимости укрепления законности в действиях административных органов по отделению церкви от государства / П. О. Фадеев // Адміністративний вісник. – 1926 р. – № 4-5. – С. 15-17.
30. ЦДАВО України, ф. 5, оп. 2, спр. 199, 405 арк.
31. ЦДАВО України, ф. 5, оп. 2, спр. 251, 790 арк.
32. ЦДАВО України, ф. 5, оп. 2, спр. 2167, 245 арк.
33. ЦДАВО України, ф. 5, оп. 2, спр. 2211, 38 арк.
34. ЦДАВО України, ф. 5, оп. 3, спр. 279, 20 арк.
35. ЦДАВО України, ф. 5, оп. 2, спр. 2192, 20 арк.
36. Радянська Волинь. – 11 лютого 1925 р. – Ч. 33(158).
37. ЦДАВО України, ф. 5, оп. 2, спр. 1107, 27 арк.
38. ЦДАВО України, ф. 5, оп. 2, спр. 1108, 65 арк.
39. ЦДАВО України, ф. 5, оп. 2, спр. 1005, 27 арк.
40. ЦДАГО України, ф. 1, оп. 20, спр. 2246, 67 арк.
41. ЦДАГО України, ф. 5, оп. 2, спр. 194, 186 арк.
42. Живи и помни... История меннонитских колоний Екатеринославщины / С. И. Бобылева, А. И. Безносков, О. В. Безносцова, Н. В. Венгер и др. ; под ред. профессора С. И. Бобылевой. – Днепропетровск, 2006. – 378 с.
43. Безносков А. И. Религиозная жизнь немецкого населения юга Украины и политика Советской власти (1920 – 1928 гг.) / А. И. Безносков // Немцы России и СССР, 1901-1941 гг.: Материалы международной научной конференции. – М.: Готика, 2000. – С. 329 - 342.
44. Вечерние известия. – 7 марта 1925 г. - № 543.
45. Чирко Б. В. Національні меншини в Україні / Б. В. Чирко. – К., 1995.

Жолоб М. П. Взаимоотношения советской власти с национальными меньшинствами Украины в религиозной сфере (20-е годы XX в.)

Рассмотрены большевистские методы атеистической работы среди национальных меньшинств Украины в течение 20-х годов. Одновременно концентрируется внимание на результатах антирелигиозной пропаганды в нацменсреде. Перечисляются причины, от которых зависело ее низкое влияние. В контексте либерализации общественно-политической жизни в эпоху НЭПа анализируются взаимоотношения власти с религиозными общинами национальных меньшинств Украины в сфере пользования культовыми сооружениями в течение первого десятилетия пребывания большевиков у власти.

Ключевые слова: антирелигиозная пропаганда, религиозная политика, религиозная община, национальное меньшинство, католики, иудеи, протестанты.

Zholob M. P. Relations between the Soviet with the national minorities of Ukraine in the sphere of religion (the 20th of the twentieth century)

Atheistic Bolshevik methods of work with ethnic population of Ukraine during the 20th century are considered. The examples use a variety of techniques atheistic work ethnic minorities. We consider the selection rule methods of anti-religious propaganda given consideration national peculiarities of believers. Opposed to the success of anti-religious propaganda among the Jewish population failures atheistic works in German and Polish environment. Lists the factors on which depended low impact anti-religious propaganda, so that was to create an organization that led a mass struggle against manifestations of religiosity.

Keywords: anti-religious propaganda, religious politics, the religious community, a minority, Catholics, Jews, Protestants.

УДК 316.334.56:94(477)

П. В. Ямпольць

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ПІДХОДИ ДО ВИВЧЕННЯ РІВНЯ ЖИТТЯ МІСЬКОГО НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ДОБИ НЕПУ

Здійснено характеристику концептуальних підходів до вивчення матеріального становища міського населення (робітники і службовці) Української соціалістичної радянської республіки у 1920-х рр., а саме в період, який припадає на проведення в СРСР Нової економічної політики. Зроблено акцент на особливостях аналізу головних структурних елементів рівня життя трудящих (номінальна і реальна заробітна плата працівників провідних галузей промисловості республіки, якісний рівень та раціон харчування, бюджет сім'ї, ціни на продукти харчування та товари широкого вжитку).

Ключові слова: робітники, службовці, рівень життя, заробітна плата, ціни, харчування, бюджет, нова економічна політика.

Рівень життя або матеріальне становище населення являється найважливішим багатограним соціальним узагальненим показником. В його складну структуру входять основні елементи, що характеризують добробут населення (якісний стан повсякденного життя), а саме: національний дохід (прибуток) і його використання в народному господарстві; прибутки та видатки населення (середньомісячна номінальна та реальна заробітна плата, роздрібні ціни на товари та послуги, загальні індекси роздрібних цін та бюджетні індекси); показник споживання населення матеріальних благ (споживання продуктів харчування в розрізі основних продуктів добового раціону, калорійність та якісний склад фактичного споживання із розподілом на продукти тваринного та рослинного походження); показники товарообігу; забезпечення населення житлом; охорона здоров'я та фізична культура; показники народної освіти.

Виходячи з цього головним завданням дослідження є характеристика концептуальних підходів до вивчення зрушень, що сталися з ключовими елементами структури матеріального становища міського населення України (робітники та службовці) протягом 20-х рр. XX століття.

Аналіз наукових публікацій переконливо свідчить про відсутність на даний час досліджень, в яких комплексно розглянуті зазначені аспекти рівня життя. Дана проблема досліджувалась лише фрагментарно [1–4]. Про основні складові структури рівня життя (заробітну плату, рівень роздрібних цін, стан харчування) в більшості цих робіт навіть нема згадок [5–9]. Таке положення у вивченні рівня життя населення залежало в першу чергу від державних владних структур, які хотіли бачити результати своєї діяльності з питань добробуту населення тільки в позитивному плані. З цієї причини навіть дані статистичних установ корегувались або зовсім виключались із обігу.

В той же час, наявна джерельна база дозволяє достовірно, достатньо та комплексно вивчити означені складові матеріального становища трудящих УСРР періоду НЕПу [10, с.176].

Протягом всього досліджуваного періоду радянські державні і партійні органи через низку декретів, постанов та створення відповідних органів і установ прагнули вплинути на процеси, пов'язані із зростанням заробітної плати, стабілізацією цін, оздоровленням бюджету робочої сім'ї. Однак комуністичні соціально-